

GÖRÜŞ / OPINION

İstanbul, Kabataş Transfer Merkezi ve Yakın Çevresinde Katılımcı Tasarım Süreci Üzerine Düşünceler

Reflections on the Participatory Design Process of Kabataş Transfer Center and Its Surroundings

 Melih Birik, İdil Akyol Koçhan, İnci Olgun, Saadet Tuğçe Tezer Çılığın, Ahmetcan Alpan, Yasin Barış Göğüş, Derya Altınır Bozacı

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul

Giriş

Nüfusu 15 milyonu aşan, merkezi kentsel alan içerisinde yer yer nüfus yoğunluğu hektar başına bin kişinin üzerine çıkan çok merkezli İstanbul metropoliten alanı için deniz, kolay erişilebilir, hızlı ve ucuz bir doğal ulaşım altyapısı sunarken, aynı zamanda deniz yolu üzerinde suyla kurulan gündelik ilişkiler kent kültürünün vazgeçilmez bir parçasını oluşturmaktadır. Bu anlamda İstanbul Boğazı, kıtalar arası gelişen büyük metropolü bölen doğal bir eşik olmakla birlikte, Boğaz ve Marmara Denizi kıyısında bulunan farklı ölçeklerdeki iskeleler her iki yakaya yönelen akışlarla kenti ve kentliyi buluşturmakta, birbirine bağlamaktadır. Bunlar, kültürel bellekte yer edinmiş mahalle iskelelerinden başlayarak, kent dokusunda geniş bir etki alanına yayılan büyük ulaşım odakları ya da şehirler arası ulaşım merkezleridir.

İstanbul mekânsal coğrafyasının sunduğu potansiyele rağmen kent içi toplu ulaşım hareketliliği içerisinde deniz ulaşımı payının azalma eğiliminde olması ve ancak %4 seviyesine kadar yükseltilebilmesi, kentin geleceği için sürdürülebilir ulaşım çözümlerinin geliştirilmesine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır (Gerçek, 2019; İBB, 2020). Bu kapsamda kentin bütünü içerisinde İstanbul kıyı alanlarının kamusal kullanım değerini artırarak deniz ulaşımının diğer ulaşım modlarıyla

entegrasyon içerisinde geliştirilmesinin önemi ve gerekliliği vurgulanmaktadır (Acar, 2019). Bu ihtiyaçtan yola çıkarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB); kıyı alanlarının bütüncül değerlendirilmesi, kamusal değerinin artırılması ve iskelelerin kent içi ulaşımındaki rolünün güçlendirilmesine yönelik farklı yöntemlerle geliştirilen proje ve uygulama süreçlerini gündemine aldığı görülmektedir. Bu süreçler içerisinde, daha önce "Martı Projesi" olarak anılan Kabataş Meydan Düzenlemesi ve Transfer Merkezi projesinin de yeniden ele alınmasına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, İBB'nin, önceki dönemden farklı olarak odağa aldığı şeffaf, katılımcı ve kapsayıcı proje elde etme yaklaşımına uygun olarak (İBB, 2020); Martı Projesi'ne karşı gelişen kamuoyu tepkisi (İstanbul Kent Savunması, 2016) ve projenin yürütülmesi sırasında karşılaşılan teknik ve idari sorunlar nedeniyle belirsizlik perdesi arkasında kalan alanda Kabataş Meydan Düzenlemesi ve Transfer Merkezi Projesi'ni yenilemek için harekete geçilmiştir. Bu doğrultuda İstanbul Büyükşehir Belediyesi, rıhtım yapıları tamamlanmış projenin sökülerek yeni bir ekolojik yıkım yaratılması ve kamu zararı oluşması olasılığı karşısında, projenin geldiği aşamada kentin kültürel bağlamıyla ilişkilendirilerek bütünlük kıyı kullanımı içerisinde değerlendirilmesi, bilimsel esaslara, teknik ihtiyaçlara ve toplumsal beklentilere uygun tasarım kriterlerinin belirlenmesi için 2019 tarihinde projeyi yeniden ele almıştır.

Geliş tarihi: 01.12.2022 Revizyon tarihi: 14.12.2022
Kabul tarihi: 20.02.2023 Online yayımlanma tarihi: 23.02.2023
İletişim: Melih Birik
e-posta: melih.birik@msgsu.edu.tr

 TMMOB
Şehir Plancıları Odası

Kabataş'ta Katılımcı Bir Süreç Geliştirmek: Neden ve Nasıl?

Kabataş Transfer Merkezi ve yakın çevresine yönelik katılımcı sürecin başlangıcı, Kasım 2019'da BİMTAŞ'ın Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi (MSGSÜ) Şehir ve Bölge Planlama Bölümü ile yaptığı toplantıya dayanmaktadır. Yerel yönetimler ile üniversiteler arası iş birliklerinin artırılması hedefiyle gerçekleştirilen toplantıda, MSGSÜ'nün önemli bir paydaş konumunda olduğu Karaköy-Beşiktaş aksı ile Kabataş'ın geleceğine yönelik yapılabilecek çalışmalar ve Kabataş'ın öncelikli durumu görüşülmüştür. Hemen ardından başlatılan çalışmalarla, Kabataş Transfer Merkezi ve yakın çevresinin yeniden tasarımıyla ilişkin katılımcı süreç önerisi hazırlanarak BİMTAŞ'a sunulmuştur. Alanda, kapsamlı ve çeşitli yöntemlerle uygulanması hedeflenen katılımcı süreç önerisi, pandemi nedeniyle değişikliğe uğramak zorunda kalmış; dönemin şartlarına uyum sağlayarak çevrim içi yöntemleri odağa alan yeni katılımcı süreç Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde farklı uzmanlıkları kapsayan bir çalışma grubu oluşturularak devam etmiştir. Üniversite içerisinde, farklı uzmanlıklardaki akademisyenlerden oluşturulan bir danışman ekip, "Kabataş Transfer Merkezi İskele Binaları ve Peyzaj Avan Projesine Altlık Teşkil Edecek İlkelerin Belirlenmesi ve Katılımcı Süreçlere Yönelik Danışmanlık Hizmeti" vermek üzere üç ay süreyle görevlendirilmiştir.

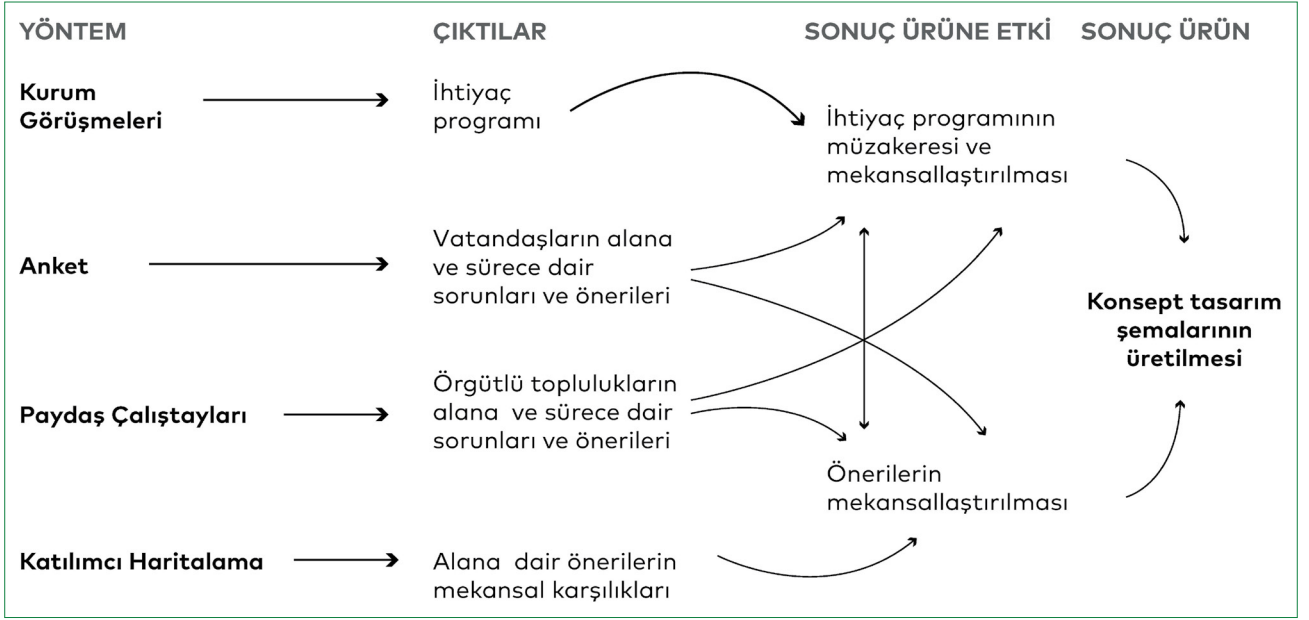
Kentlilerin gündelik yaşamının önemli bir parçası olan kamusal mekânların tasarımında; tasarım ihtiyacının tespitinden projelendirilmesine, gereken görüş ve onayların temininden uygulanmasına kadar hemen her aşamanın, tasarımcı ekip ve alanda yetki sahibi yönetim birimi arasında ve çoğunlukla kapalı kapılar ardında yürütülmesi, olağan proje elde etme biçimlerinin başında gelmektedir. Bu nedenle, Türkiye'de katılımcı yöntemlerle kamusal mekânın tasarlanmasıyla ilgili zengin bir deneyim ve hafıza oluşmamıştır. Konut alanı ve açık kamusal mekân tasarımına örnek teşkil edecek küçük ölçeklerde başarılı çalışmalar var olmakla birlikte (Umut Evleri, 2015; Karakoç, 2017) bu döneme kadar Kabataş gibi önemli bir kamusal mekân için yerel şartlar gözetilerek geliştirilmiş özgün bir model bulunmamaktadır. Son yıllarda özellikle planlama ve tasarım disiplinlerinde sıkça vurgu yapılan katılımcı yaklaşımlar, kentin başat özneleri olan kentlilere bu süreçlerde yer verilmemesine dair eleştirileri vurgularken, aslında karar alma gücünün yeniden dağıtılması ve şeffaf kılınmasına dair bir talebi dile getirmektedir. Kentlilerin yaşam alanlarına dair karar alma süreçlerine katılmasının; yere özgü sorun ve ihtiyaçların tespitini daha sağlam temellere dayandırarak yerinde çözümler üretmeyi sağladığı, geliştirilen öneri ve kararlara dair sahiplenmeyi ve projelere dair meşruyeti artırdığı, aynı zamanda bu süreçlerin demokratik bir toplumsal yapının kurulmasına katkıda bulunduğu gerekçeleri ile desteklenmektedir. Buna karşın, Türkiye'de katılım değerinin, kentsel mekânın tasarlanmasında öne çıkan aktör olarak tanımlanabilecek mimarlar, peyzaj mimarları ve kentsel tasarım uzmanları arasında bile projeye dahil olan katılımcı sayısıyla karıştırılmakta olduğu ya da paydaş

olarak dahi nitelendirilmeyen "kullanıcılar"ın şikayetlerini dinlemek gibi tek taraflı işletilen ve sadece raporlarda kısaca bahsedilen, genellikle projeye ilişkisi kurulmayarak vakit kaybına neden olduğu düşünülen bir deneyim olarak algılandığı görülmektedir. Yanlış bilgi ve deneyim eksikliğinin yarattığı bu dar bakış açısına karşın, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra kentsel kamusal mekânda işletilen katılımcı süreçler ve bu yöntemle elde edilen planlama ve tasarım ilkeleri doğrultusunda geliştirilen başarılı dünya örnekleri dikkat çekicidir (Kunze vd. 2011; DeJohn, 2017; Faga, 2006). Günümüzde katılımcı yöntemlerle kentsel kamusal mekânın tasarımıyla ilgili yeni teknolojiler ve araçların geliştirilmesi üzerine de çalışmalar sürdürülmektedir (UNHabitat, 2016; 2019). Bu nedenle, yine Türkiye'de çoğu zaman yanlış anlaşıldığı gibi katılımcı yöntemler yeni icat edilmiş bir raporlama yöntemi değil, uzun zamandır başarıyla uygulanan, projenin mekânla en uygun düzeyde buluşması ve kente ve kentliye ait olmasını sağlayacak, anlaşma kültürü üzerine kurulu, deneyimlenmiş bir yöntem olarak tanımlanabilir.

Dolayısıyla İBB'nin Ortaköy'den Karaköy'e kadar uzanan kıyı bandı üzerinde kentin Boğaz ile buluşabileceği kısıtlı açık kamusal mekân niteliğindeki proje alanını katılımcı yöntemlerle tasarlama yaklaşımı münferit bir uygulama değil, Mecidiyeköy ve Büyükdada'da olduğu gibi takip eden yeni uygulamalara ışık tutan önemli bir süreç olarak algılanmalıdır. Kabataş başta olmak üzere bu süreçler Türkiye'nin çok geç dahil olduğu katılımcı yöntemlerle açık kamusal mekân tasarımı hafızasının oluşumu için önemli temel taşlardır.

Katılımcı süreçleri istatistiki verilerle ele almak zaman zaman sürecin özünü oluşturan içerik ve bulguların önüne geçen bir yaklaşım sunması açısından büyük riskler taşır. Ancak Kabataş'ta yürütülen sürece dair kamuoyunda oluşan soruları gidermek ve bulguların hangi yöntemlerle elde edildiğine dair tutarlı bir çerçeve sunabilmek adına süreç içerisinde gerçekleştirilen çalışmaları özetlemek gerekirse:

- 2020 yılının Temmuz - Ağustos aylarında yoğun bir şekilde yapılan kurum görüşmeleriyle başlayan katılımcı süreç, Ağustos 2020'de gerçekleştirilen dijital anketle devam etmiştir. Mekana dair ihtiyaçların tespit edilebilmesini amaçlayan kurum görüşmeleri kapsamında 15 farklı birim ve kuruluş ile 9 ayrı toplantı organize edilmiştir. Katılımcı sürecin ilk adımı olan dijital anket 19-24 Ağustos 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve 5 gün gibi kısa bir sürede 7923 kişinin katılımı sağlanmıştır.
- 2020 yılının Eylül ayında Kabataş Transfer Merkezi ve yakın çevresine ilişkin olarak belirlenen paydaşlarla yapılan çalıştayların ardından, (Türkiye'de yapılan ilk örnek olan) çevrim içi bir katılımcı haritalama uygulaması geliştirilerek Eylül ve Ekim 2020 boyunca katılımcı sürecin mekânsal veri toplama aşaması gerçekleştirilmiştir. Paydaş çalıştayları 23 farklı kurum temsilcisi, 5 farklı mahalle muhtarı ve alana dair çalışmalar yürüten farklı disiplinlerden toplam

Şekil 1. Katılım yöntemleri ve süreç çıktılarının sonuç ürüne etkileri.

32 katılımcı ile yürütülmüştür. Vatandaşların mekâna dair önerilerini dijital bir harita üzerine aktarabildikleri, bu bağlamda Türkiye için proje elde etme biçimine dair özgün bir model olarak değerlendirilebilecek olan katılımcı haritalama uygulaması ise 21 Eylül-26 Ekim 2020 tarihleri arasında internet sitesi üzerinden erişime açılmış ve toplam 348 kişinin Kabataş Transfer Merkezi ve yakın çevresine dair mekânsal önerileri alınmıştır.

- Katılımcı süreç sonucunda alanda yetki sahibi kurumların tanımlanmış olduğu ihtiyaçlar ve kısıtlar; sürece katılım sağlamış vatandaşlar ve paydaşların dile getirdiği sorunlar ile öneriler sentezlenerek alanda geliştirilecek herhangi bir projeyi yönlendirecek temel ilkeler belirlenmiştir¹ (Şekil 1).

Bu yoğun çalışmanın tüm bulgularını kısa bir görüş yazısında aktarmak mümkün olmasa da² hem yürütülen sürece dair tanımlanmış belirli ilkelere hem de her aşamada katılımcılar tarafından vurgulanmış olan bazı temel konulara değinmek faydalı olacaktır.

Süreçte benimsenen temel ilkelerden biri, temsili bir mimari proje elde etmenin ötesinde, kentlilerin yaşam alanlarına dair karar alma süreçlerine dahil olmasını öncelleyen süreç odaklı bir yaklaşımın geliştirilmesi olmuştur. Bu yaklaşımla alanın yere özgü sorun ve ihtiyaçlarının, doğrudan kullanıcı deneyimi üzerinden tespit edilebilmesinin yanı sıra demokratik bir toplumsal yapının kurulmasına katkıda bulunarak geliştirilen kararlara dair sahiplenmeyi artırmak amaçlanmıştır.

Katılımcı süreçlerin hedeflediği demokratik karar alma ortamlarının meşruiyetini sağlayan önemli ilkelerden bir diğeri de şeffaflıktır. Özellikle kentsel kamusal mekanlara dair geliştirilen öneriler ile bu kapsamda alınan kararların kamuya karşı hesap verilebilir olması mesleki bir ilke olarak da tasarımcıların sorumluluk alanı içerisinde. Bu doğrultuda sürecin her aşamasında elde edilen sonuçlar hem idare ile hem de istanbulsenin.org/kabatas internet sitesi üzerinden İstanbul halkı ile paylaşılmıştır.³

Sürece dair ilkelerin yanı sıra gerek vatandaşlar gerekse sürece dahil olan paydaşların defalarca altını çizdiği belirli konular da dikkat çekicidir. Kabataş ve komşuluğundaki Fındıklı Parkı'nın Beyoğlu etekleri boyunca kıyıya kamusal, engelsiz erişimin sağlanabileceği nadir alanlar olması, alanda sürdürülmesi beklenen temel niteliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıyının kamuya ait, açık ve erişilebilir bir alan olarak ele alınması ihtiyacına istinaden kıyı boyunca kesintisiz erişim ve dolaşımın sağlanması talebi, hem anketler hem de paydaş çalıştaylarında dile getirilmiş; bununla örtüşen mekânsal öneriler katılımcı haritalama uygulamasında deniz kıyısı boyunca işaretlenen yaya aksları ile ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra Kabataş'ta denizle daha güçlü bir ilişki kurulması, özellikle Boğaz ile görsel ve fiziksel ilişkinin kopmamasına dair taleplerin de süreç içerisinde önemle vurgulanması, tutarlılık gösteren bir çerçeve ortaya koymaktadır. Bu arka plan ve geçmiş proje sürecine ait deneyim, alanda inşa edilecek yapıların bu ilişkiyi kesintiye

¹ Sürecin kendisi ve bulgulara dair detaylı bir anlatım için MSGSÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü tarafından düzenlenen Çarşamba Seminerleri kaydı: <https://www.youtube.com/watch?v=yQBMOF6JhGM>.

² Sürece ilişkin tartışmaların da dahil olduğu, Mekanda Adalet Derneği tarafından düzenlenen MADakademi Buluşmaları - Herkes İçin Mimarlık ve MAD ile Kamusal Alan ve Katılım Forumu'nun kaydı: <https://www.youtube.com/watch?v=7HivqaTeAFI>.

³ Süreçte oluşturulan internet sitesi erişime kapatılmış olsa da katılımcı süreç içerisinde üretilmiş olan anket, paydaş çalıştayları ve katılımcı haritalama sonuç raporlarına kutuphane.msgsu.edu.tr/yordambt/yordam.php adresinden ulaşılabilir.

uğratmayacak biçimde ve mümkün olduğunca sınırlı bir yapısal müdahale ile tasarlanmasına dair beklentileri, katılımcı sürecin ön plana çıkan bulgularından biri haline getirmiştir.

Kasım 2020 itibarıyla katılımcı süreçle veri, deneyim ve öneri toplama aşamaları tamamlanmış olan çalışmanın sonuç raporu hazırlanmış ve bu çalışma çerçevesinde alanda yapılacak mekânsal tasarım için konsept tasarım ilkelerinin ortaya konulması, katılımcı tasarım sürecinin son aşamasını oluşturmuştur. 2020 yılı Aralık ayında İdareye teslim edilmiş olan sonuç raporunda aşağıdaki temel ilkeler tanımlanmıştır.

“Kabataş’ın bağlamını tanımlayan bütünleşik sistemler; bu çalışmada tasarım kararlarının oluşmasında belirleyici olmuştur. Tarihsel bağlamda alan, Karaköy-Beşiktaş aksının bir parçası olarak ele alınmalı; çevresindeki vadi sistemleri ve yeşil alanların tanımladığı sisteme eklenme potansiyeli gözetilerek, kesintisiz ve kentle ilişkilene anlamında bütünsel bir yeşil alan kurgusu geliştirilmelidir. Kentin önemli tarihi odakları arasında bulunan alanda silüete, Boğaz’a ve dokuya saygılı hafif ve parçalı yapılar tercih edilmelidir. Aks boyunca kıyıya doğrudan ve ücretsiz erişimin oldukça kısıtlı olduğu düşüncesiyle, kıyı boyunca kesintisiz, engelsiz bir kamusal erişimin sağlanması gereklidir. Parçalı yapı kompozisyonu kesintisiz yaya erişimini destekleyerek güçlendirecektir. Kabataş’ta geliştirilecek tasarım, burada bir araya gelen, farklı yaş ve cinsiyetlerden öğrenciler, çocuklar, turistler, çevrede çalışanlar ve yaşayanların ihtiyaçlarını gözetmelidir. Tüm bu kentli gruplar dikkate alınırken, dezavantajlı bireylerin de kamusal mekâna dahil olmasını sağlayan, tasarım ilkelerinde kapsayıcı yaklaşım göz önünde bulundurulmalıdır. Kabataş’ın İstanbul’un kent yaşamında sahip olduğu kamusal potansiyelinin niteliğini artıran canlı, sanatsal ve çeşitli işlevleri içeren, esnek çözümler öncelenmelidir. Alanın sunduğu ulaşım imkânlarının geliştirilmesiyle sağlanacak entegre toplu ulaşım sistemlerinin, alandaki otopark ihtiyacını azaltması ön görülmektedir. Bu doğrultuda geçmiş proje uygulamalarının bir mirası olan yer altı otoparkının, programlanan otopark kapasitesi ve işlevi aşılmadan, bir cazibe mekânı haline getirilmemesi önemlidir.”

Katılımcı Süreç Çıktılarından Bugüne Bakmak

Yazının girişinde de vurgulandığı gibi Kabataş’ı İstanbul’un kıyısında yer alan herhangi bir mekân olarak kavramak, eksik ve yetersiz bir değerlendirme sunar. Kentlilerin suyla ve Boğaz’la kurduğu ilişkide önemli bir ara yüz olan alan, taşıdığı anlam, üstlendiği oldukça çeşitli işlevler ve üst ölçekte diğer kentsel sistemler içindeki yeri ile tanımlanabilecek “bağlamı” içerisinde çok hassas bir ele alışı gerektirmektedir. Katılımcı süreç boyunca da dile getirilmiş olan kıyıya görsel ve fiziksel anlamda kesintisiz erişimin sağlanması talebi, katılımcı olsun ya da olmasın Kabataş’ta kentlinin suyla ilişkisini kısıtlayacak herhangi bir müdahalenin, mekânsal olduğu kadar kentin belleği ve kültürü açısından da sonuçları olacağına göstergesidir.

Diğer yandan Kabataş’ta bir araya gelen çoklu işlevler mekânsal düzenin karmaşıklığının yanı sıra alanda yetki sahibi kurumlar açısından da güçlü bir çeşitliliği doğurmaktadır. Kabataş Transfer Merkezi ve çevresine dair mekânsal müdahale kararlarının geliştirilmesi; çoklu aktörlerin ihtiyaçlarını, kısıtlarını ve önerilerini dikkate alarak yönetilmesi elzem olan bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu anlamda alana dair kararların katılımcı bir yaklaşım ile, farklı aktörleri bir masa etrafında bir araya getirerek ve müzakere ederek alınması, alanın yönetsel bağlamı açısından bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gereklilik yalnızca tasarım elde edilene kadar olan süreçte değil, tasarım süreci ve sonrasındaki uygulama sürecinde de projenin işlerlik kazanabilmesi ve kentli tarafından sahiplenilmesi için de önem taşımaktadır. Dolayısıyla kamusal mekâna dair tasarım süreçleri, projenin elde edilmesi ile sınırlı görülmemelidir.

Son olarak bugün kent gündemini meşgul eden Kabataş Transfer Merkezi ve yakın çevresine yönelik hazırlanmış olan tasarım ile bu tasarıma altlık oluşturması hedeflenerek yürütülmüş olan katılımcı süreç çıktılarının ciddi çelişkiler içerdiği söylenebilir. Bugün gelinen aşamada kentlilerle paylaşılan proje görsellerinin yarattığı tepki bir iletişim hatası olarak değil; tasarım ve katılım süreçlerinin birbirinden bağımsız ilerletilmesi, katılım süreci çıktılarının dikkate alınmaması yönünde bir tercih olarak okunmalıdır. Karar verici kurumun, şeffaf olmayan, alışlageldik proje elde etme yöntemleriyle konuya yaklaşması Türkiye’de henüz gelişmekte olan katılımcı süreçlerin zeminini zayıflatması açısından önemli riskler taşımaktadır. Diğer yandan tasarımcının kolektif bir çabayla üretilmiş bilgi ve ilkeleri görmezden gelecek temel ihtiyaç programları üzerinden, kendi bilgi birikimi ve deneyiminden yola çıkarak bu önemli kamusal mekân için fikir üretmeyi tercih ettiği bir projelendirme sürecinin işletilmesi, yazının başlangıcında belirtilen İBB’nin şeffaf, katılımcı ve kapsayıcı proje elde etme söylemiyle tutarsızlıklar içermektedir. Küresel ölçekte kamusal mekânda proje elde etme yöntemleri repertuarı içerisinde katılımcı yöntemlerin değeri artarken, Türkiye’de de önemli potansiyeller barındıran bu alanda yukarıda sıralanan şeffaflık, hesap verebilirlik, kapsayıcılık gibi ilkeleri gözetenek adımlar atılması kentsel demokratik yaşamın ve kamusal mekânların geleceği açısından önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Acar, H.A. (2019). İstanbul Sürdürülebilir Ulaşım Kongresi Raporu, Deniz Yolları (Sertifika No: 44153). Erişim adresi: <https://tuhim.ibb.gov.tr/%C4%B0statistiksel-bilgiler/2019-%C4%B0istanbul-suerdueruelebilir-ula%C5%9F%C4%B1m-kongresi-raporu/>
- Dejohn, S. (2017 November 13). Beyond Protest: Examining the Decide Madrid Platform for Public Engagement. 7 Ekim 2022 tarihinde <http://thegoalab.org/beyond-protest-examining-the-decide-madrid-platform-for-public-engagement/> adresinden alındı.
- Faga, B. (2006). Designing Public Consensus: The Civic Theater of Community Participation for Architects, Landscape Architects, Planners and Urban Designers. United States: John Wiley and Sons.
- Gerçek, H. (2019). İstanbul Sürdürülebilir Ulaşım Kongresi Raporu, Kapalı Konaşması (Sertifika No: 44153). 7 Ekim 2022 tarihinde <https://tuhim.ibb.gov.tr/%C4%B0statistiksel-bilgiler/2019-%C4%B0istanbul-suerdueruelebilir-ula%C5%9F%C4%B1m-kongresi-raporu/> adresinden alındı.
- İBB. (2020). 2020-2024 Stratejik Planı. 5 Ekim 2022 tarihinde <https://ibb.istanbul/BBImages/Slider/Image/ibb-stratejik-plan-2020-2024.pdf> adresinden alındı.
- İstanbul Kent Savunması. (2016, Temmuz). 10 Maddede Kabataş Martı Projesi'ne Hayır. İstanbul - BİA Haber Merkezi. 6 Ekim 2022 tarihinde <https://bianet.org/bianet/toplum/177180-10-maddede-kabatas-marti-projesi-ne-hayir> adresinden alındı.
- Karakoç, N. (2017, Aralık 14). Düzce Umur Evleri, 2017 dünya habitat ödülleri finalistleri arasında. Arkitera. 26 Ekim 2022 tarihinde, <https://www.arkitera.com/haber/duzce-umut-evleri-2017-dunya-habitatodulleri-finalistleri-arasinda/> adresinden alındı.
- Kunze, A., Halatsch, J., Vanegas, C.A., Maldaner, M.J., Turkienicz, B., Schmitt, G. (2011). A conceptual participatory design framework for urban planning. Respecting Fragile Places. 29th eCAADe 2011 Conference Respecting Fragile Places (895-903) içinde.
- Umur Evleri. (2015, Haziran 15). Umur Evleri nedir?. 26 Ekim 2022 tarihinde <http://www.umutevleri.org/umut-evleri-nedir/> adresinden alındı.
- UNHABITAT. (2016). Urban Planning and Design Labs: Tools for integrated and participatory urban planning. 7 Ekim 2022 tarihinde <https://unhabitat.org/sites/default/files/download-manager-files/lab%20publication%20v.1.0%20reviewed.pdf> adresinden alındı.
- UNHABITAT. (2019). Mixed Reality for Public Participation in Urban and Public Space Design: Towards a new way of crowdsourcing more inclusive smart cities. 7 Ekim 2022 tarihinde https://unhabitat.org/sites/default/files/2019/06/mixed_reality_2019_0.pdf adresinden alındı.